

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-138>

УДК 338.2

ДІЯЛЬНІСТЬ МИТНИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІІ ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

CUSTOMS AGENCIES' EFFORTS IN TACKLING THE SHADOW ECONOMY

Микитенко Тетяна Владиславівнакандидат економічних наук, доцент,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9479-2517>**Мельник Олена Володимирівна**кандидат економічних наук, доцент,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8704-3326>**Чорна Тетяна Миколаївна**кандидат технічних наук, доцент,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9923-8737>**Mykytenko Tetiana, Melnyk Olena, Chorna Tetiana**
State Tax University

У статті проаналізовано проблему тінізації зовнішньоекономічної діяльності в Україні та шляхи протидії їй з боку митних органів. Досліджено масштаби тіньової економіки, основні схеми ухилення від оподаткування при імпорті товарів. Обґрунтовано необхідність продовження модернізації роботи митниць, запровадження новітніх технологій обробки даних та штучного інтелекту для аналізу ризиків і виявлення порушень. Визначено напрями застосування штучного інтелекту та запропоновано відповідні показники оцінки результативності. Акцентовано, що ефективна боротьба з тінізацією вимагає системного комплексного підходу, вдосконалення законодавства, посилення міжнародної співпраці, а також трансформації суспільної свідомості та несприйняття тіньової діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка, митні органи, детінізація зовнішньоекономічної діяльності.

The pervasive shadow economy presents a threat to Ukraine, causing substantial fiscal losses and impeding economic progress. Customs authorities are at the forefront of the battle against this formidable adversary, particularly concerning the clandestine movement of goods across borders. To effectively confront this challenge, customs agencies must adopt state-of-the-art technologies, notably harnessing the potential of artificial intelligence. A stringent framework of specific measures and precise indicators is imperative to rigorously evaluate the efficacy of customs operations in this domain. The article advocates for an overhaul of the system, equipped with advanced tools for data collection and processing, formidable AI systems for automated risk assessment, unwavering violation detection, and swift decision-making for customs oversight and clearance. The authors stress the necessity of an unwavering systematic integrated strategy to eradicate the shadowing of foreign economic activities. This approach amalgamates relentless technological advancement within customs, meticulous enhancements to customs and tax legislation, steadfast reinforcement of international collaboration, and an unswerving shift in societal attitudes vehemently opposing shadow practices. Elaborate schemes of illegal import constantly evolve, circumventing existing controls. Customs must remain nimble and adaptive, adeptly enhancing mechanisms to uncover and neutralize novel circumvention tactics. Introducing AI-enabled solutions can significantly bolster risk analysis, predicated on vast data compilation, integration, and processing capacities surpassing human abilities. AI implementation should focus on key domains – automated image recognition of prohibited goods, tracking connections between importers to identify risks, and predictive classification of items. Geospatial tracking of entities involved in shadow activities can uncover locations and routes. Customs modernization represents an indispensable constituent in the broader imperative of instituting robust national anti-corruption frameworks aligned with international best practices. While technological progress can substantially augment operational capabilities, a holistic approach encompassing legislative, procedural, collaborative, cultural, and ethical dimensions remains vital for lasting success.

Keywords: shadow economy, customs authorities, de-shadowing of foreign economic activity.

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних процесів, масштабні переміщення фінансових ресурсів між різними країнами відкривають можливості для економічного зростання. Водночас підвищуються ризики виведення фінансових потоків, що переміщуються формально реєстрованими (легальними) каналами, у сферу тіньового обороту капіталу.

Проблема тінізації є однією з ключових для української економіки. Нехтування нею призводить до порушення важелів управління економікою, подальшого розшарування населення, підриву довіри до влади, помилок у визначенні макроекономічних показників, економічних та фінансових пропорцій, створює перешкоди на шляху євроінтеграційних процесів. Відповідно, як у світовій практиці, так і в Україні протидія тіньовій економіці є надзвичайно актуальним завданням.

Тінізація як внутрішньо-, так і зовнішньоекономічних відносин негативно впливає на виникнення таких складників фінансово-економічної кризи, як руйнація легального виробничого сектору вітчизняної економіки, зростання офіційного безробіття на тлі міграції та залучення населення країни до нелегальної зайнятості, «непрозорість» грошових потоків, зокрема в сфері зовнішньоекономічних відносин, нелегального імпорту-експорту капіталу та його впливу, корупції в митних органах та зростання контрабанди. Зазначене посилює соціальну напругу в суспільстві та провокує соціальні потрясіння та інституційні зриви [1]. Відтак, держава недоотримує надходження до бюджету, що відповідно зменшує рівень надання суспільних благ та соціального страхування для громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних науковців, які займалися вивченням феномену детінізації економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі доцільно відзначити Т. Вишинську, О. Дяченко, Л. Івашову, М. Івашова, О. Крітенко, Т. Мельник, Н. Поліщук, О. Халковського, Ю. Харазішвілі та інших. Теоретичні основи дослідження митного контролю у протидії тіньовому пересуванню через кордони товарів, інтелектуальних цінностей, енергетичних ресурсів, коштів, дорожніх цінностей, антикваріату тощо висвітлено у наукових працях С. Білокопитова, О. Бондаренка, А. Кравченко, Ю. Гончаренко, О. Михайлюка та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий напружений, питання протидії тіньовій еко-

номії у зовнішньоекономічній сфері митними органами не набули логічного завершення, що зумовлює актуальність написання статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка підходів до виявлення обсягів тіньової економіки у зовнішньоекономічній сфері з боку митних органів, визначення основних причин її виникнення і розповсюдження, а також аналіз схем і способів її здійснення, що дозволить створити механізм протидії тіньовим відносинам у ЗЕД.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подолання вітчизняної тіньової економіки визначено, як один із пріоритетних напрямів фінансової політики в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки, якою окреслено стратегічну ціль – дотримання загальної бюджетно-податкової дисципліни у середньостроковій перспективі шляхом виконання завдань «Митної системи», основна мета – «сприяння міжнародній торгівлі та безпеці шляхом подальшого зниження рівня незаконного переміщення товарів через митний кордон України і грошових та часових витрат для добросовісного бізнесу на проходження митних процедур» [2].

Під тіньовою економікою розуміють різноманітну діяльність суб'єктів економічних відносин, які прямо чи опосередковано пов'язані з отриманням доходів без сплати податків поза межами чинного законодавства і соціального контролю. Тобто тіньова економіка – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці [4].

Тіньова економіка є досить мобільною і легко пристосовується до змін у соціально-економічних процесах, виникнення специфічного попиту на тіньову діяльність. Зокрема, в умовах дії воєнного стану посилилась загроза національній безпеці в зовнішньоекономічній сфері за рахунок тінізації військових технологій, виробництва та обігу зброї (від розробки до тиражування й розповсюдження) [3].

Тіньова економіка – складне та багатогранне явище, яке в будь-яких суспільно-політичних умовах існує і розвивається в усіх країнах, відрізняється тільки за обсягами, структурою і механізмами розвитку. Масштаби і особливості тіньової економіки в різних країнах тісно пов'язані з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин. Так, у розвинених краї-

нах тіньова економіка становить за різними оцінками 12–16% ВВП; у країнах, що розвиваються, – від 23 до 25% ВВП; у країнах з перехідною економікою – 30–50% ВВП [5]. За даними Світового банку, у сфері світової тіньової економіки щорічно виробляється товарів та надається послуг на 8–10 трлн дол. В Україні, згідно з офіційними даними Державної податкової служби, щорічні втрати внаслідок ухилення від сплати податків сягають щонайменше 7,7 млрд дол. або 282 млрд грн на рік [6]. Оцінки незалежних експертів зазначають схожий діапазон: в 200–300 млрд грн на рік [7]. Відтак, в Україні значна частка економічної діяльності, зокрема в галузі придбання та подальшого продажу товарів здійснюється в «тіні», поза межами офіційної економіки. Однак, важко точно оцінити масштаби тіньової економіки, національні експерти визначають її в межах 38% від офіційного ВВП. За результатами дослідження стану тіньової економіки в Україні, проведеного компанією Ernst & Young, визначено розмір тіньової економіки, як «четверта частину від офіційного ВВП України, або 846 млрд гривень» [8]. За результатами дослідження Центру Разумкова, «тіньовий сектор складає приблизно половину всієї економіки країни, забезпечуючи роботою і доходами мільйони українців, а також виконуючи завдання соціальної підтримки» [9].

У 2021 році рівень тіньової економіки зріс на 2 відсоткові пункти порівняно з аналогічним періодом 2020 року і склав 32% ВВП. Одним із основних трендів економіки воєнного часу стало зростання частки тіньової економіки (стиснення офіційної, що характерно для криз). Станом на лютий 2023 року тільки на нелегальну продукцію з маркуванням для Duty Free припадає 10,8%; частка підробленої продукції складає 7,9%, а контрабандної продукції – 1,5%. За попередніми підрахунками компанії Kantar, податкові втрати Державного бюджету України у 2023 році лише від нелегального ринку тютюнових виробів оцінюються на рівні 22 млрд грн [10].

Значна частина діяльності в сфері тіньової економіки здійснюється із імпортними товарами, оскільки законодавство України дозволяє здійснювати безмитне (та без сплати ПДВ) ввезення товарів на територію України нібито для власних потреб, а в подальшому (з огляду на наявність законодавчого дозволу окремим суб'єктам господарської діяльності не підтверджувати документально факт придбання чи отримання товарів з метою їх

подальшої реалізації через мережу роздрібно-торгівлі) здійснювати продаж таких товарів з комерційною метою через фізичних осіб-підприємців кінцевим споживачам. Тобто, фактично ввезення товарів здійснюється не для особистих потреб, а з метою використання таких товарів в підприємницькій діяльності, проте без сплати належних податків та зборів при їх ввезенні на митну територію України.

Поширеною схемою для ввезення товару в Україну без сплати податків є схема переміщення товарів через міжнародні поштові відправлення та експрес-вантажі. Щодня на одних і тих же фізичних осіб (іноді навіть без їх відома) приходять посилки з товарами заявленою вартістю до 150 €, які потім не стають предметами особистого користування, а, навпаки, без сплати жодних податків продаються різними способами (в тому числі й з використанням мережі Інтернет) через фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку. Однак аналіз рівня реальних доходів населення України (середня заробітна плата коливається в межах 150–300 Євро на місяць в залежності від регіону) дозволяє зробити висновок, що можливість ввезення товарів для особистих потреб об'єктивно обмежується реальним рівнем середньомісячного доходу громадян України, у зв'язку з чим наданою діючим законодавством можливістю щоденного ввезення товарів без сплати ПДВ та мита користуються переважно не громадяни для особистих потреб, а «тіньові», «сірі» імпортери з метою отримання збільшеного прибутку за рахунок несплати ПДВ та митних платежів, що спотворює економічну конкуренцію в Україні та призводить до масштабного недоотримання податків до бюджету. При цьому надана законодавством можливість подальшого збуту таких товарів через окремих суб'єктів господарювання, звільнених від обов'язку документального підтвердження отримання товарів, дозволяє здійснювати подальший продаж товарів, ввезених без сплати ПДВ та мита громадянами нібито «для особистих потреб» вже в межах підприємницької діяльності та з отриманням значно вищого прибутку в порівнянні з тими суб'єктами господарської діяльності, які здійснюють імпорт товарів на територію України зі сплатою мита та ПДВ.

За 2022 рік розглядалося 11 098 справ про порушення митних правил на суму 2,96 млрд грн. За результатами розгляду «справ про порушення митних правил у 79% випадків винесли рішення про накладення стягнення.

Водночас варто зазначити, що в закритих судах справах (11%) вартість предметів правопорушень становила в середньому 33% від загальної вартості предметів у всіх справах, переданих для розгляду до суду» [11].

Посиленню ефективності та результативності контрольних заходів у сфері протидії тіншовому сектору економіки ключова роль відводиться діяльності органів Державної митної служби. Адже, частина доходів бюджетної системи України формується за допомогою обов'язкових платежів, які адмініструють митні органи, що представляє особливу значущість для виконання зазначеними органами загальнодержавних завдань та протидії в сфері тіншової економіки. Відтак, зростання обсягів митних платежів має збільшуватися за рахунок детінізації, а не фізичних обсягів імпорту бюджетоформуючих товарів або біржових цін.

Головне завдання митних органів в напрямку протидії тіншовому бізнесу – це своєчасність та ефективність реагування на проблеми протидії неформальній економічній діяльності, уникнення дублювання вимог та перевірок, оптимізація процесів виявлення порушень, забезпечення результативного вибору об'єктів перевірок, в кінцевому підсумку, становлення стандартів, які б забезпечували рух товарів таким чином, щоб запобігати протизаконним діям.

Оцінювання ризиків є надзвичайно важливим елементом діяльності митних органів у виявленні тіншових операцій, оскільки, зважаючи на кількість товарів, що переміщуються через кордони, неможливо детально вивчити абсолютно всі документи, які надаються для митного оформлення або ж оглянути всі вантажі. Оцінка ризиків дозволяє зосередитись на конкретних відправленнях та ретельно саме їх проконтролювати. За результатами збору інформації (товаросупровідних та товаротранспортних документів) проводиться її оцінка, залежно від якої приймається відповідне рішення та здійснюється контроль у тій чи іншій формі. При цьому в ході митного контролю отримується додаткова інформація. У разі, якщо оцінка початково зібраної інформації надала можливість виявити порушення митних правил, при появі аналогічних ситуацій слід приймати відповідні рішення щодо проведення митного контролю. Якщо ж виявиться, що ситуації повторюються з частою періодичністю, а контроль виявляє митні правопорушення, то це свідчить про виявлення схеми незаконного переміщення товарів.

Найбільш доцільними формами митного контролю є добре налагоджена система обміну інформацією про оперативну обстановку та її характерні зміни, появи контрабандистів і можливих співучасників; переміщення предметів контрабанди; нові способи вчинення порушень митного законодавства; фальсифікацію і маскування, вживані контрабандистами й особами, залученими в цю незаконну діяльність; належне виконання запитів, окремих доручень з документування фактів придбання, виготовлення, розкрадання, переміщення, зберігання і збут предметів контрабанди; встановлення за суб'єктами спостереження й опитування свідків; взаємодію та обмін інформацією із Всесвітньою митною організацією, регіональним інформаційним вузлом зв'язку країн Центральної/Східної Європи («RILLO-Варшава»), регіональними та національними контактними центрами ВМО з питань боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, оперативними апаратами правоохоронних органів.

Для ефективної протидії тіншовій економіці потрібна оновлена дієва система інформаційного та інтелектуального забезпечення митних органів, яка б дозволяла не лише швидко і якісно обробляти величезні масиви інформації у пошуку тіншових схем, а й пропонувати варіанти вирішення проблем з їх обґрунтуванням та удосконаленням на основі аналізу власних недоліків і помилок без суб'єктивного людського мислення. Застосування штучного інтелекту в митній діяльності дає велику можливість ефективному виявленню, розкриттю та протидії тіншовій економіці.

Штучний інтелект визначають як «системи, які демонструють розумну поведінку, аналізуючи навколишнє середовище та вживаючи дій – з певним ступенем автономності – для досягнення конкретних цілей» [12]. На відміну від «класичних» інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють цифрувати процедури закупівель, надавати державні послуги онлайн і публікувати відкриті державні дані, унікальність штучного інтелекту полягає в його здатності до автономного навчання. Використання штучного інтелекту як інструменту оброблення даних дозволяє виявляти інформацію про бенефіціарну власність з усього світу; відстежувати мережі зв'язків, розташування, використання підставних компаній, офшорні юрисдикції та банківську інформацію учасників тендерів [13]. Впровадження штучного інтелекту в діяльності митних органів у застосуванні заходів

щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності може бути основою для розробки цілого напрямку індикаторів для розробки профілів ризиків з метою ефективного виявлення, розкриття та попередження випадків інтелектуального піратства і контрафакції товарів тощо. Для цього важливим питанням є визначення ознак контрафактності товарів, які необхідні при прийнятті рішення щодо дотримання прав інтелектуальної власності. Саме наявність ознак є підставою для вжиття заходів, пов'язаних із призупиненням митних процедур.

Залучення штучного інтелекту, геоінформаційних систем та інших новітніх технологій до виявлення та відслідковування митних ризиків робить діяльність митних органів ефективнішою у попередженні економічних злочинів. За допомогою штучного інтелекту можна відслідкувати місце знаходження суб'єктів тіншової економічної діяльності та запобігти вчиненню ним порушень. Геопросторові дані дозволяють відстежувати людей і транспортні засоби та відслідковувати їх шлях, а сучасні технології дозволяють поєднувати модельне зображення території (космо-, аерозображень земної поверхні, електронне відображення карт, схем) з інформацією табличного типу (різноманітні статистичні дані, списки, економічні показники тощо). Запровадження технологій штучного інтелекту, пов'язаних з використанням аналізу знімків інспекційно-доглядових комплексів (ІДК) до проведення фактичного митного контролю товарів з високим рівнем ризику, дозволить в автоматичному режимі шляхом зіставлення результатів аналізу знімків ІДК із відомостями, заявленими у митних деклараціях на товари, виявляти товари, що потрапляють під заборони та обмеження. Локації для визначення місця розташування осіб, причетних до тіншового бізнесу, зазвичай відстежуються через записи у соціальних мережах чи телефонні розмови.

Активне впровадження штучного інтелекту у діяльності митних органів для здійснення аналізу і виконання контрольних функцій щодо фіскальних операцій з метою протидії тіншовому секторі можливе у напрямках автоматизованого розпізнавання контрольованих товарів на зображеннях, одержаних за допомогою скануючих систем (порівняння з контурами предметів контрабанди, аналіз однорідності фізичних параметрів товарів та ін.), а також для контролю правильності класифікації товарів згідно з УКТ ЗЕД.

Заслугує на увагу досвід протидії тіншовому бізнесу в США. Податкова служба США (Internal Revenue Service, IRS) планує використовувати інструменти штучного інтелекту для виявлення потенційних порушень податкового законодавства, зокрема серед багатих осіб, які використовують складні схеми для ухилення від сплати податків [14]. IRS має на меті полегшити тягар населення, проводячи «ніжні» аудити та спрямовуючи свої зусилля на осіб з високим рівнем доходів. Інтеграція штучного інтелекту дозволить IRS покращити інструменти вибору справ і підвищити їхню здатність виявляти ухилення від сплати податків та нові загрози податковій та митній дисципліні. Агентство планує надавати перевагу аудитам для осіб з загальним доходом не менше 1 мільйона доларів і тим, хто має визнаний податковий борг понад 250000 доларів. Впровадження штучного інтелекту дозволить IRS розпочати розслідування найбільших американських партнерств з активами понад 10 мільярдів доларів, спрямовуючи свої зусилля на хедж-фонди, партнерства з нерухомістю та юридичні фірми. Крім цього, очікування значного зрушення у скороченні тіншового сектора пов'язані з цифровізацією економіки та податкового контролю, розширенням частки безготівкових розрахунків, створенням штучного інтелекту у сфері протидії відмиванню грошей, запровадженням електронних трудових книжок.

Діяльність митних органів у протидії тіншовій економіці повинна розглядатись як система, діяльність якої дає певний економічний ефект.

Ефективність діяльності митних органів при виявленні тіншових операцій пропонується оцінювати шляхом розрахунку показників результативності спільних контрольних заходів (СКЗ), як відношення кількості результативних СКЗ до загальної їх кількості, та результативності стягнення митних платежів.

В існуючій практиці протидії тіншовій економіці корисним стане запровадження показників діяльності митних органів в частині прив'язки ефективності роботи до рівня «тіні» за ключовими податками. «Такий показник (tax gap) за різними видами податків розраховує податкова служба Австралії, служба доходів Сполученого Королівства, Європейський Союз, а також пропонують експерти для оцінювання ефективності роботи Державної податкової служби України» [11].

Висновки. З огляду на зазначене, діяльність митних органів в частині протидії тіншовому бізнесу має бути спрямована на розширення внутрішніх комунікаційних каналів використання та обміну інформацією, подальше впровадження сучасних інформаційних технологій, штучного інтелекту, формування системи управління якістю,

вдосконалення показників ефективності та результативності. Для ефективної детінізації потрібно не тільки посилювати контроль, але й трансформувати світогляд та менталітет суспільства, зміцнюючи моральні якості, підвищуючи етичний рівень кожного громадянина та спроможність протистояти тінізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івашова, Л. М., Івашов, М. Ф., Крітенко, О. О., Детінізація зовнішньоекономічної діяльності на основі розвитку методів аналізу ризиків і митного аудиту. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 4 (27). С. 119-128. URL : <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/4/21.pdf>
2. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації. Розпорядження КМУ від 29 грудня 2021 р. № 1805-р. ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021>
3. Тіншова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання / С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
4. Тис Н., Янчук Ю., Мартин О.М. Тіншова економіка та її вплив на економічну безпеку країни. Управлінські, правові та економічні аспекти забезпечення безпеки життєдіяльності населення і територій: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, курсантів та студентів. Львів : ЛДУ БЖД, 2019. С. 291.
5. Дяченко О. Масштаби і структура тіншової економіки у світі та причини її виникнення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 69.
6. Любченко О. Голова Податкової про річні втрати від ухилення від сплати податків: близько 7,7 млрд доларів URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/29/672408>
7. Аналітична записка. Застосування непрямих методів податкового контролю в Україні. Проєкт UA2008-01: Аналітична підтримка для управління державними фінансами на основі наявних даних / Capacity Support for Evidence-based public financial management. URL : <https://ces.org.ua/policy-brief-indirect-methods-of-tax-control/>.
8. Дослідження тіншової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>.
9. З чим світ входить у 2023р. Економічні перспективи відновлення України. Аналітична доповідь. січень 2023р. URL : https://razumkov.org.ua/images/pdf/2023_MATRA_I_KVARTAL.pdf
10. Рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами повернувся до тенденції зростання. URL: <https://ukrtyutyun.com/riven-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovymu-vyrobamuy-povernuvsy-do-tendentsiyi-zrostannya>
11. Гетьман О. Втрати держави від роботи митниці у воєнний час. Дзеркало тижня. 03 травн.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/vtrati-derzhavi-vid-roboti-mitnitsi-u-vojennij-chas.html>
12. European Commission. 2018. A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. B-1049 Brussels. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf
13. Sharma, V. 2018. Can artificial intelligence stop corruption in its tracks? World Bank Blogs. URL: <https://blogs.worldbank.org/governance/canartificial-intelligence-stop-corruption-its-tracks>
14. Камінський Б. Податкова служба США впровадила штучний інтелект для перевірки багатих платників податків. URL: <https://gagadget.com/uk/ai/312816-podatкова-sluzhba-ssha-vprovadila-shtuchnii-intelekt-dlia-perevirki-bagatikh-platnikiv-podatkiv>

REFERENCES:

1. Ivashova, L. M., Ivashov, M. F., Kritenko, O. O. (2020) Detinizatsiia zovnishnoekonomichnoi diialnosti na osnovi rozvytku metodiv analizu ryzykiv i mytnoho audytu [Deshadowing of foreign economic activity based on the development of methods of risk analysis and customs audit]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public Administration and Customs Administration*. № 27. P. 119–128. Available at: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2020/4/21.pdf>

2. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2022–2025 roky ta planu zakhodiv z yii realizatsii. Rozporiadzhennia KMU vid 29 hrudnia 2021 r. № 1805-r. VR Ukrainy [On the approval of the Strategy for Reforming the Public Finance Management System for 2022-2025 and the Action Plan for its Implementation]. (2021, December, 29). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021>
3. Tinova ekonomika v Ukraini: stan, tendentsii, shliakhy podolannia [The Shadow Economy in Ukraine: Status, Trends, and Ways to Overcome] / S. S. Cherniavskiyi ta in. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2017. P. 152.
4. Tys N., Yanchuk Yu., Martyn O.M. (2019) Tinova ekonomika ta yii vplyv na ekonomichnu bezpeku krainy. Upravlinski, pravovi ta ekonomichni aspekty zabezpechennia bezpeky zhyttiediialnosti naselennia i terytorii [The shadow economy and its impact on the country's economic security. Administrative, legal and economic aspects of ensuring the security of the population and territories]. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychna konferentsiia molodykh vchenykh, kursantiv ta studentiv – Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Young Scientists, Cadets and Students. Lviv. LDU BZhD. P. 291.
5. Diachenko O. (2018) Mashtaby i struktura tinovoi ekonomiky u sviti ta prychny yii vynykennia [The scale and structure of the shadow economy in the world and its causes]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2. P. 69.
6. Liubchenko O. Holova Podatkovoi pro richni vtraty vid ukhylennia vid splaty podatkov: blyzko 7,7 mlrd dolariv [Head of the Tax Service on annual losses from tax evasion: about 7.7 billion dollars]. *Ekonomichna Pravda – The Economic Truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/29/672408>
7. Analychna zapyska. Zastosuvannia nepriamykh metodiv podatkovoho kontroliu v Ukraini [Analytical note. Application of indirect methods of tax control in Ukraine]. Proiekt UA2008-01: Analychna pidtrymka dlia upravlinnia derzhavnymy finansamy na osnovi naiavnykh danykh / Capacity Support for Evidence-based public financial management – Project UA2008-01: Capacity Support for Evidence-based public financial managers. Available at: <https://ces.org.ua/policy-brief-indirect-methods-of-tax-control>
8. Doslidzhennia tinovoi ekonomiky v Ukraini: maizhe chvert VVP – abo 846 mlrd hryven – perebuvaie v tini [Study of the Shadow Economy in Ukraine: Almost a quarter of GDP – or UAH 846 billion – is in the shadows]. Natsionalnyi bank Ukrainy – National Bank of Ukraine. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaie-v-tini>
9. Z chym svit vkhodyt u 2023r. Ekonomichni perspektyvy vidnovlennia Ukrainy. Sichen 2023 [Z chym svit vkhodyt u 2023r. Ekonomichni perspektyvy vidnovlennia Ukrainy]. (2023, January). Analychna dopovid – Analytical report. Available at: https://razumkov.org.ua/images/pdf/2023_MATRA_I_KVARTAL.pdf
10. Riven nelegalnoi torhivli tiutiunovymy vyrobamy povernusya do tendentsii zrostannia. 18 travnya 2023. [The level of illegal trade in tobacco products has returned to an upward trend]. (2023, May, 18). Amerykanska torhovelna palata v Ukraini – The American Chamber of Commerce in Ukraine. Available at: <https://ukrtyutyun.com/riven-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovymy-vyrobamy-povernusya-do-tendentsiyi-zrostannya>
11. Hetman O. Vtraty derzhavy vid roboty mytnytsi u voiennyi chas. Dzerkalo tyzhnia. 03 travn. 2023 [State losses from the work of customs in wartime]. (2023, May, 03). Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week. Available at: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/vtrati-derzhavi-vid-roboti-mitnitsi-u-voiennij-chas.html>
12. European Commission. 2018. A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. B-1049 Brussels. Available at: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf
13. Sharma, V. 2018. Can artificial intelligence stop corruption in its tracks? World Bank Blogs. Available at: <https://blogs.worldbank.org/governance/canartificial-intelligence-stop-corruption-its-tracks>
14. Kaminskyi B. Podatkova sluzhba SShA vprovadyla shtuchnyi intelekt dlia perevirky bahatykh platnykiv podatkov. 11 veresnya 2023. [The US Tax Service has introduced artificial intelligence to check wealthy taxpayers]. (2023, September, 11). Available at: <https://gagadget.com/uk/ai/312816-podatkov-sluzhba-ssh-a-vprovadyla-shtuchnii-intelekt-dlia-perevirki-bagatikh-platnykiv-podatkov>